

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ В 1917 РОЦІ

В сучасній державотворчій діяльності по розбудові України важливе місце належить проблемам творення власної армії — гаранта існування незалежної країни. В зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід боротьби за українську державність в 1917 році і, зокрема, розв'язання проблем, пов'язаних з утворенням національних збройних сил. Слід відмітити, що протягом довгих років ці питання майже не досліджувались радянською історіографією, а якщо і вивчались, то лише окремі аспекти утворення і діяльності Червоної гвардії, перехід на бік соціалістичної революції та влади Рад солдатських мас. Найбільш узагальнюючими працями є праці Ф. І. Акімова, П. Г. Гарчева, А. С. Дещинського, В. Ф. Солдатенко, Н. М. Якупова (1).

Концепція, яка в них відстоювалась, зводилась до того, що єдиною збройною силою в боротьбі з внутрішніми і зовнішніми ворогами України були червоногвардійські частини, загони революційних солдатів, червоноармійці, яким у вирішальний момент надали допомогу російські більшовицькі війська. Питання формування збройних сил на національній основі, як захисника незалежної суверенної держави, тут не порушувалися, ці сили лише епізодично згадувались і то, як контрреволюційні, націоналістичні, ворожі українському народу елементи. Винятком являється стаття В. Ф. Солдатенко, де ці питання розглядаються спеціально і показані в позитивному плані. Мім тим, у працях, що видавались за кордоном, згадана проблема розглядалась зовсім в іншій площині. Це були публікації як діячів українського національно-визвольного руху, частина з яких нині перевидається в Україні (2), так і дослідників (3). Значна увага питанням творення військових сил України приділено в «Історії українського війська» (4). Узагальнені дані зібрані в «Енциклопедії українознавства» в статті «Військо» (5). В цій літературі процес

українського державотворення пов'язувався виключно з діяльністю Центральної Ради. Інший же напрямок, що уособлювався Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів зовсім не враховувався, а крах української державності пояснювався передусім зовнішніми факторами. Такі різкі розбіжності в висвітленні даної проблеми посилюють її актуальність, і зумовлюють необхідність звернутись до цих подій 1917 року ще раз із надбанням історіографії, спираючись на документи, неупереджено розглянути їх.

Як відомо, в Росії у лютому 1917 року, перемогла буржуазно-демократична революція, було повалено самодержавство і створено Тимчасовий уряд. Народи Росії завоювали певні політичні свободи. До активного суспільного життя включилися широкі маси робітників, солдатів, трудячого селянства. Повсюдно відбувалися мітинги, збори, демонстрації, маніфестації. Активізували діяльність раніше переслідовані царизмом різні партії та організації.

Набирав сили національно-визвольний рух раніше гноблених царатом народів. Особливого розмаху цей рух набув в Україні, де його очолила Центральна Рада, яка ставила вимогу широкої національно-територіальної автономії у складі Російської федеративної республіки. Ця теза знайшла своє втілення в основних документах Центральної Ради, в тому числі у трьох Універсалах, у публікаціях лідерів українських партій (6). Голова Центральної Ради М. С. Грушевський видав в Києві спеціальну брошуру «Якої ми хочемо автономії і федерації». Пізніше в Відні вона вийшла під назвою «Якої автономії і федерації хоче Україна». В уяві М. С. Грушевського, «автономія має власне право, конституційне, чи на основі договору з центральною владою, чи то з надання, але такого, якого вже не можна взяти назад односторонньою волею центральної влади» (7). З різних можливих варіантів автономного устрою найбільш прийнятним для України М. С. Грушевський висував здобуття широкої, національно-територіальної автономії. Згідно задуму, таке державне утворення само мало «вершити у себе вдома всякі свої справи — економічні, культурні, політичні, удержувати своє військо, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями й всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство адміністрацію і суд» (8).

Гарантом саме такого автономного стану України могла бути лише децентралізація Російської імперії, перетворення колишніх провінцій на автономні держави, які склали б фе-

дерацию, а остання повинна обов'язково бути демократичною республікою» (9). Аналогічні погляди були і в інших керівників українських партій (10). І в доповідях до Центральної Ради. Аналіз документів дає підстави стверджувати, що чітких позицій про власні збройні сили у керівників національно-визвольного руху в Україні на той час не було. Так, ведучи мову про перерату федерації М. С. Грушевський передбачав, що «загально-державними справами, мабуть будуть: справи війни і миру, міжнародні трактата, завідування власними справами республіки...» (11). Однак, тут же він наголошував, що «українське військо, поки не буде замінене міліцією, — підлягатиме розпорядкам центральної військової власті республіки, буде відбувати свою службу в межах України, утримуватися її коштом і не виводиться з української території, інакше, як при оголошенні війни» (12).

Заступник Голови Центральної Ради В. К. Винниченко вважав створення власної армії справою непотрібною, почасти навіть шкідливою. «Не нової армії нам, соціал-демократам і всім цим демократам треба, а знищення всяких цостій інакш армій, — говорив він. — Не українську регулярну армію нам треба організувати, на всіх українців, солдатів обвідомити, згуртувати, організувати, українзувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу їу конструювати так, щоб це було українське народне військо, обвідоме своїх народних, а не солдатських інтересів, щоб воно не було й не змогло ніколи бути підлою в руках пануючих класів; до якої б фації воно не належало. За Українського мілітаризму не було, не повинно його бути далі» (13).

Вважаючи ж такі думки керівників Центральної Ради створенням власних збройних сил, остання в перших своїх документах питань про власні збройні сили зовсім не порушувала. З огляду на сьогодні ми можемо допустити також і те, що Центральна Рада обережно ставилася до цих питань ще й тому, щоб не спровокувати Тимчасовий уряд на більш жорстку лінію стосовно України. Проте реальність, розвиток революційних процесів уже в перші місяці після лютневої революції висунули питання про національні військові формування на передній план.

Пом'якшення національного життя, сподівання на швидке розв'язання назрілих проблем викликали стихійний рух серед військовослужбовців-українців. Всюди, де служили українці, почалося створення українських комітетів, громад,

були організовані українськими військовими частинами. До цього клубів, товариств виявилися тенденції до утворення окремих українських частин! Так, 12 березня 1917 року в Петербурзі відбулася маніфестація з нагоди перемоги лютневої революції, а також прохви́н смерті Т. Г. Шевченка, в якій прийняли участь біля 25 тис. українців. До робітників, студентів, інтелігенції приєдналися військовослужбовці! Причому, деякі військові частини, укомплектовані українцями, «прибули на свято у повному складі. Очолили маніфестацію військовослужбовців кубанські козаки чорноморці та український січовий прапором підаторозвким бунчуком. Маніфестація справляла велике враження, вона широко висвітлювалася заобами масової інформації різних політичних напрямків (44)». З величезним піднесенням пройшла столиця чка українська маніфестація в Києві 19 березня, в якій активну участь приймали солдати-українці (15). За словами В. Ю. Винниченка, «це був рандірний вибух національного почуття, демонстрація національної радості, слава визвольній Революції» (15). На параді солдат-українців кївської валдги 16 березня хувались заднунати український військовий клуб і жпонади організацію українського війська. Для цього було створено Український військовий комітет на чолі з полковником Шлинським та командиром запасної кївської бригади полковником Володими́ром До́ї президентів української революції були обрані також капітан Гоц, поручик М. Міхновський і прапорщик Гавелко» (16). Цей комітет, власне командир Першою центральною організацією для здійснення і українзації в армії, створено у Києві. Тоді йнігіхвЕ-оннегаІ вн хі рніеї. 22 березня 1917 року зборив українців офіцерів оголосили себе «Українською військовою Радою» (17). (За прикладом Кієва в інших клубах і ради) створювалися й в інших містах. Її головною провідницею вна військовослужбовців (18) ж Слід відмітити, що такого формату українзації в армії не чекали навіть лідери Центральної Ради. М. С. Грушевський писав: «Само собою, в тім, що організаційна українська хвиля найсильніше пішла в військовому ко́журі, набуло нічого дивовидного — в війську взагалі зібрався самий цвіт, сама сила громадянства, і в російській революції взагалі військо виявило себе найбільш активно. Більш несподівано було, що сей рух вилився в домагання формування нових українських військових частей та переформування й видлення їх в особній армії» (19).

Дещо інакше бажання військовослужбовців до самої організації на українському ґрунті пояснював Павло Христюк:

«Щоб зрозуміти цілком цей надзвичайно сильний процес національного пробудження в широких сірих солдатських масах, треба мати на увазі те, що в складі нижчого старшинського персоналу російської армії було багацько бувших учителів, переважно сільських народних шкіл. Українське народне вчителство було тим свідомим національно і демократично елементом в армії, який допоміг прокинутись і розвинутись національному почуттю в українських солдатських масах» (20).

Характерно, що український військовий рух набирав сили знизу. Скоро почали створюватися перші крупні військові одиниці — полки. Наприкінці квітня на київському збірному етапному військовому пункті перебувало біля трьох тисяч солдат-українців. Частина їх направили військові коменданти ряду міст за бажанням самих солдатів. Військовослужбовці висунули перед своїм начальством пропозицію сформувати з них український полк і направити його як окрему частину на фронт. Бажання солдат підтримала Центральна Рада, хоча представник Тимчасового уряду, а також Київська Рада робітничих і солдатських депутатів, ряд інших демократичних організацій висловлювалися за відправку трьох тисяч українських солдат «в загальнім порядку для комплектування військових частей» (21). Зважаючи на такі підходи, солдати під проводом штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка, що одужував після поранення, вирішили самочинно оголосити себе Першим Українським полком імені Б. Хмельницького, обрали старшин і стали вимагати від командування направлення їх на Південно-Західний фронт. Значну організуючу роль тут відіграли члени Київського товариства Українського військового клубу імені гетьмана Полуботка, зокрема, його керівники М. Міхновський та Ю. Ган. За цих умов, а також зважаючи на можливе хвилювання серед солдат, фронтове командування під погрозою силою розігнати «дизертирів» змушене було згодитись із формуванням полку. До полку записалось 3574 видужуючих військових. Його командиром було обрано георгієвського кавалера Д. Путника-Гребенюка (22).

Однако, вище військове командування тут же зробило спробу створити по суті іншу значно меншу частину. Воно дозволило виділити 500 чоловік, які б стали ядром для комплектування добровільного полку, а решта мала відправитись на фронт (23).

Хоча таке рішення і не могло повною мірою задовольнити ні солдат, ні керівників українського руху. Центральна Рада вважала за краще не загострювати далі ситуацію і піти на компроміс. У спеціальній резолюції з цього приводу зазначалося: «Українська Центральна Рада з задоволенням прийняла до відому заяву вищої команди в справі формування українського полку...».

Формування дальших українських частин може відбуватися тільки з запасних частей поза фронтом, а не фронтових. Ті солдати, які належать до фронтових частей... не можуть претендувати на формування в них окремих українських частин. Творення окремих українських частей на фронті бажане, але в теперішню хвилию не можуть вирішити вищі військові власті» (24).

Різні ж спроби перешкодити формуванню першою українізованою військовою частиною мала досить сильний зворотний ефект. Повсюдно проводились військові зібрання, з'їзди, обирались Ради і комітети. Так, наприкінці квітня в Катеринославі відбулося віче солдат-українців 228 запасного піхотного полку, яке вибрало полкову раду на чолі з полковником Петрошим. На першотравневій демонстрації солдати гарнізону виступали під жовтоблакитним прапором (25). Наростанню українського руху в військах сприяла і Центральна Рада, яка утворила в своєму складі військову комісію для завідування військовими справами.

Активізації по створенню у українських національних військових частин сприяв Перший Український військовий з'їзд, що відбувся у Києві 5—8 червня 1917 року. Більш, як 700 делегатів представляли 999400 українських солдат (26). З'їзд висловився за негайну реорганізацію армії на національно-територіальному принципі, за потребу формування української національної армії.

Для практичного керівництва процесами формування національних збройних сил при Центральній Раді утворено Український Генеральний військовий комітет у складі 18 осіб. В їх числі: В. Винниченко, С. В. Петлюра, В. Павленко, О. Пилькевич, І. Луценко, М. Полозов, С. Письменний, А. Певний, Ю. Капкай, М. Міхновський, генерал М. Іванов та ін. Головою комітету обрали С. В. Петлюру (27).

Процес українізації в армії продовжувався. Причому він охопив не тільки частини, дислоковані в Україні, де незабаром були сформовані полки імені Гонти, П. Сагайдачного, перши Український корпус, яким командував нащадок гетьманського

роду генерал П. Скоропадський (входило 8 полків), а й частини, що знаходились за межами України. Зокрема, в Москві — Український запорозький полк, Саратові — полк ім. Мазепи, Ростові-на-Дону — полк ім. М. Полуботка. Проте, слід відмітити, що активної ролі в наступній боротьбі за Українську державу вони майже не відігравали.

Таким чином, важливою умовою становлення державності є власні збройні сили. В 1917 році в Україні були сформовані окремі національні військові частини. Проте, значного впливу на боротьбу за суверенітет України вони, через ряд обставин, зробити не змогли.

ПРИМІТКИ

1. Акимов Ф. И. Большевики Украины в борьбе за солдатские массы (1914—1917 гг.). — К. — 1989. — 184 с.; Гарчев. Червона гвардія України у боротьбі за владу Рад. — К. — 1983. — 150 с.; Дешинский Л. Е. Большевики во главе революционного движения в армии и на флоте // Деятельность большевистской партии по завоеванию солдатских и матросских масс Юго-Западного, Румынского фронтов и Черноморского флота в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. — Львов. — 1982. — 256 с.; Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. — квітень 1918 р.) // Укр. іст. журн. — 1992. — № 5. — С. 26—40; Якупов Н. М. Революция и мир. Солдатские массы против империалистической войны. 1917 — март 1918 гг. — М. — 1980. — 244 с.

2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К. — 1992. — 543 с.; Винниченко В. К. Відродження нації. — Репринтне видання 1920 р. — К. — 1990. — Ч. 1. — 343 с. — Ч. 2. — 330 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. 1914—1918. — Львів. — 1928. — Ч. 2; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. — 1917—1929 рр. — Відень. — Український соціологічний інститут. — 1921. — Т. 1. — 152 с.; Т. 2 — 200 с.

3. Стефанов З. Українські збройні сили. 1917—1921 рр. — Ч. 1. Доба Центральної Ради і Гетьманату. — Коломия. — 1934 (Друге ставлене видання). — 1947. — 413 с.; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917—1921. — Т. 1. — Прага. — 1942. — 212 с.; Мірчук П. Українсько-московська війна (1917—1919). — Торонто. — 1957. — 80 с.; Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. — Мюнхен, 1958. — 319 с.; Полонська-Василенко Н. Т. Історія України. — Т. 2 (від середини XVII століття до 1923 року). — К. — 1993. — 606 с.; Субтельний О. Україна. Історія. — К. — 1991. — 512 с.

4. Історія українського війська. Видання 4-те змінене і доповнене. — Львів. — 1992. — 702 с.

5. Енциклопедія українознавства. — Т. 1 (Перевидання в Україні. Наукове товариство ім. Т. Шевченка). — Львів. — 1993. — С. 272—275.

6. Див.: Універсали Центральної Ради // Укр. іст. журн. — 1991. — № 8. — С. 20—23; № 9. — С. 18—20.

7. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна. — Ві-
день. — 1917. — С. 7.
8. Там же. — С. 10.
9. Там же. — С. 18.
10. Див.: Винниченко В. Відродження нації. — Ч. 1. — С. 45—48.
11. Грушевський М. Назв. праця. — С. 21.
12. Там же.
13. Робітнича газета. — 1917. — 12 травня.
14. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції
1917—1920 рр. — Т. 1. — С. 26.
15. Дорошенко Д. Історія України. — Ужгород. — 1932. — Т. 1. —
С. 46.
16. Винниченко В. Назв. праця. — Ч. 1. — С. 49.
17. Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і пробле-
ма збройних сил (березень 1917 р. — квітень 1918 р.). // Укр. іст. журн. —
1992. — № 5. — С. 43.
18. Дорошенко Д. Назв. праця. — Т. 1. — С. 44.
19. Полонська-Василенко Н. Історія України. — Т. 1. — С. 464.
20. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — С. 545.
21. Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 44.
22. Винниченко В. Назв. праця. — С. 129.
23. Солдатенко В. Ф. Назв. праця. — С. 146.
24. Цит. за: Винниченко В. Назв. праця. — С. 137—138.
25. Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 26.
26. Христюк П. Назв. праця. — С. 53—54.
27. Солдатенко В. Назв. праця. — С. 47.